

О'ZBEKISTONDA CHO'LANISH JARAYONI VA UNING OQIBATLARI

Mahammadjonov Burhonbek

Oybekov Asadbek

Andijon davlat pedagogika insituti

Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya

yo'nalishi talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqola O'zbekistonda cho'lanish orqali yuzaga keladigan ekologik xavf va cho'lanishning oldini olish to'g'risida atroflicha asoslab berilgan. Va ko'plab olimlarning cho'lanishni oldini olish to'g'risidagi fikrlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: cho'lanish, ekologik xavf, sho'rlanish, orol, qishloq xo'jaligi, mirzacho'l, orolqum, ekologik tizim.

Cho'llanish – yerning ekin ekilmaydigan yaroqsiz holga kelish jarayonidir. Bunda qurg'oqchil iqlimli o'lkalarda ekologik tizimlar buziladi, ulardagi organik hayotning barcha shakllari yomonlashadi. Bu – dunyoni tabiiy iqtisodiy inqirozga olib keladi. Cho'llanish qashshoqlikni keltirib chiqaradi. Va hozir yaxshi yashayotgan 3,2 milliard odam yaqin kelajakda oziq-ovqat tanqisligidan aziyat chekishiga sabab bo'lishi mumkin. Har yili dunyo bo'ylab 12 million gektar, 1 daqiqada esa 23 gektar yer cho'llanadi. Hozir Yer yuzining 75 foizi cho'llangan. Agar bu tahdid davom etaversa, 2050 yilga borib Yer yuzining 95 foizi yaroqsiz holga keladi. Cho'llangan suvli hududlarning 87 foizi oxirgi 300 yil ichida shunday holga kelgan. Yana ham yaqin tarixga qaraydigan bo'lsak, cho'llanishning 54 foizi oxirgi 100 yilga to'g'ri kelgan. Janubiy-Sharqiy Osiyo va Afrikada bu jarayon hamon davom etmoqda. O'zbekistonda esa har daqiqada 9 kvadrat metr hudud cho'llanib boryapti. Cho'llanishga tabiiy va antropogen omillar ta'sir ko'rsatadi. Anrtropogen, ya'ni inson sabab bo'ladigan omillarga yerlarni noto'g'ri sug'orish, yerlarning ifloslanishi, sanoat chiqindilari, tosh, qum va minerallarni qazib olish kiradi. Shuningdek, dunyo aholisining o'sib borishi – cho'llanishning asosiy sabablaridan biri. Chunki odamlar ko'paygani oziq-ovqat va moddiy boyliklarga talabni ham oshiradi. Bu esa yerdan ko'proq hosil olish kerakligini anglatadi. Natijada dehqonchilik maydonlari ayovsiz ishlatiladi va yaroqsiz holga keladi.

O'zbekistonda yaqin yillar ichida cho'llanish jadallashgan

Fanlar akademiyasi qoshidagi Seysmologiya instituti direktori, geografiya fanlari doktori Vahob Rafiqovning so'zlariga ko'ra, O'zbekistonda cho'llanish jarayonini o'rganish va xaritaga solish o'tgan asrning 60-yillaridan boshlangan. Hozirga kelib cho'llanish jadallashmoqda.

“Agar cho‘llanishga qarshi chora-tadbirlarni amalga oshirmasak, 2030–40 yillarga borib, eksport hajmi keskin tushib ketadi. Bu jarayon yildan yilga kuchayib boryapti. Masalan, janubiy, sharqiy, shimoliy va borgan sari g‘arbiy viloyatlarga qarab cho‘llanish jarayoni tezlashyapti.

Qarnacho‘l, Mirzacho‘l, Sherobod, Dalvarzin, Qoraqalpoq cho‘llari chegaralari kengayishda davom etyapti. Ular qatoriga o‘tgan yillar ichida eng yosh bo‘lgan cho‘l – Orolqum ham qo‘shildi. Orolqum hozir 60 yoshga to‘ldi va uni dunyodagi eng yosh cho‘l desak, mubolag‘a bo‘lmaydi.

Orolqum cho‘li Turkmanistondagi Qoraqum cho‘li bilan O‘zbekistondagi Qizilqumni birlashtirib yubordi. Avval bularning o‘rtasidan Amudaryo oqib o‘tardi”, – deydi **Vahob Rafiqov**.

Rafiqov Orolning tubidan ko‘tarilgan chang tuz, 300–400 kilometr radiusda atrofga yog‘ilayotgani haqida ham to‘xtaldi. 2018 yil cho‘llanishning bevosita ta’siri mayda cho‘l zonasidan ko‘tarilgan qum changlar respublikamiz va Turkmaniston, hamda Qozog‘istonga ta’sir ko‘rsatdi.

2030–2040 yillarda unumdor hududlar Toshkent va vodiy viloyatlaridagina qolishi mumkin.

Abror Ahmadjonov cho‘llanish jarayonining O‘zbekiston hududiga yoyilishi yuzasidan tadqiqotlar olib boradi. U – Seysmologiya instituti Kompleks regional geografik prognozlash tirish laboratoriyasi stajyor tadqiqotchisi.

“Sho‘rlanish yoki qurg‘oqchilik muammolarini nisbatan tezroq bartaraf etsa bo‘ladi. Cho‘llanish esa birmuncha qiyin, chunki sho‘rlanish yoki boshqa ekologik muammolarning eng oxirgi natijasi cho‘llanish hisoblanadi. Cho‘llangan hududda yer unumdorligini yo‘qotadi. U yerdan hech qanday maqsadda foydalanib bo‘lmaydi, ya’ni qishloq xo‘jaligi, chorvachilik maqsadida foydalanish uchun yaroqsiz bo‘ladi. Bunday hududlarda yantoq, saksovulga o‘xshagan o‘simliklar o‘sadi, lekin iste’molga yaroqli mahsulot olib bo‘lmaydi.

Hozirgi tendensiya kuzatiladigan bo'lsa, bevosita Orolning qurigan qismi, Qoraqalpog'iston, Navoiy kabi hududlarda cho'llanish jadallashadi. Faqatgina Toshkent va vodiy qismlarida bu jarayon nisbatan sekin kechadi. Chunki bu yerlar suv resurslariga boyroq. Shuning uchun cho'llanishga qarshi kurashda xaritalar ahamiyati katta. Chunki ular orqali qaysi hududda kuchli yoki kuchsiz cho'llanish bo'layotganini bilish mumkin. Va shunga qarab amaliy dasturlarni ishlab chiqsa bo'ladi", – deydi tadqiqotchi.

“Oxirgi hisobotlarga ko'ra, O'zbekiston hududining 70 foizi cho'llangan. Chunki bu hudud juda quruq va unda suv resurslari yetarli emas. Cho'llanishga olib keladigan omillardan biri – qishloq xo'jaligining oqilona tashkil qilinmagani. Ikkinchidan, qishloq xo'jaligi chorva mollarining noto'g'ri o'tlatilishi ham bunga sabab bo'ladi. Chorva mollari o'tlatishga yuborilganda, ular o'simliklarni ildizi bilan yeb yuboradi. Bu esa degradatsiya jarayonini tezlashtiradi. Cho'llanish jarayonining borishi va sabablarini kompleks nazorat qilish kerak. Qachon, qayerda chorvani o'tlatish, qayerda qishloq xo'jaligini tashkil qilish mumkinligini belgilab berish kerak. Cho'llanishga qarshi kurashish bo'yicha butun dunyoda texnologiya bor. O'zbekistonda ham ekinlarni tomchilab sug'orish texnologiyasi boshlangan, lekin keng miqyosda emas”, – deydi Suna Park.

Xulosa:

Cho'llanishning oldini olish uchun kim nima qilishi kerak?

Cho'llanishning oldini olish maqsadida O'zbekistonda nima ishlar qilinishi kerakligi haqida Vahob Rafiqov ilmiy tavsiyalarini bayon qildi. Unga ko'ra, O'zbekistonda cho'llanish muammosiga davlat miqyosida qaralishi kerak. Geografiya fanlari doktori mamlakatda cho'llanish muammosi bilan shug'ullanadigan aynan bir muassasa yo'qligini ham ta'kidladi.

“O'zbekistonda Geografiya instituti tashkil etilsa ayni muddao bo'lardi. Chunki Geografiya institutining o'z yo'nalishlari bor. Masalan, Qozog'istonda Geografiya instituti bor. Bizda esa shunchalik ko'p ekologik, geoekologik muammolar bo'lsa ham, Geografiya instituti yo'q. Agarda Geografiya instituti bo'lganda aynan cho'llanish, suv muammolari, tuproq zonasi bilan shug'ullangan bo'lardi. Mana shu suv, yer, tuproq Geografiya institutining ustuvor yo'nalishlaridan bo'lib xizmat qilgan bo'lardi va O'zbekistonning kelajakdagi iqtisodiyoti va aholi salomatligi uchun asqotgan bo'lardi”, – dedi **Vahob Rafiqov**.

Olimning ta'kidlashicha, cho'l-adir hududida o'sayotgan o'simlik dunyosiga juda e'tiborli bo'lish kerak. Chunki cho'l hududida o'simlik o'sishi amrimahol. Cho'l hududlarida chorva mollarini boqish masalasiga ham e'tibor qaratish kerak. Chorva mollarini tizimli ravishda o'tlatish kerak. Aytaylik, 1 gektar yerda 1-3 kun chorva o'tlatilib, keyin boshqa joyga ko'chirilishi kerak. Bundan maqsad – chorva o'simlik ildizini yeb qo'ymasligi. Ikkinchidan, cho'l hududida o'sgan buta, daraxtlarning aholi

tomonidan ayovsiz kesilishini to‘xtash kerak. Kuz-qishki tayyorgarlik vaqtida daraxtlarni kesmaslik kerak. Cho‘l hududida o‘sayotgan o‘simlikning qirqilishiga yo‘l qo‘ymaslik kerak.

Bundan tashqari, neft-gaz konlarini qazib olish uchun harakatlanadigan mashinalarning to‘xtovsiz yurishi natijasida o‘simliklarga zarar yetib, ular ko‘karmay qolyapti. Mashinalarning turli yo‘ldan yurmasdan, bitta yo‘ldan yurishini ta‘minlasak, avtomobil g‘ildiragi ostida qolib ketayotgan o‘simliklarning o‘shishiga yordam bergan bo‘lardik. Ilmiy jihatdan esa insonning tabiatga bo‘lgan munosabatini yaxshilash kerak. Bunda ekologik madaniyatni, insonlarning tabiatga mehrini oshirish kerak. Inson – tabiatning bir bo‘lagi. Tabiatdan unga zarar yetkazmasdan foydalanish kerak. Tabiatdan oladigan resurslarimiz ertaga tiklanishi kerak. Agar tiklanmaydigan resurslarni olsak, bu – yerning qashshoqlanishi va cho‘llanishiga olib keladi. Avlodlarimiz bizni xursand qabul qilishi kerak. Ota-bobolarimiz hamma yoqni quritibdi, bitta ummon bor ekan, uni ham quritib ketishgan, demasligi kerak», – deydi u.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Izzatullayev Z, Botirov X, Fayzullayev B. Ekologiya asoslari „zarafshon nashriyoti“, 2018-y
2. Turob Tilaev Ekologiya Toshkent :, O‘qituvchi nashriyoti 2014-y
3. Internet-sayt: www.ziyonet.uz